

МИРОСЛАВ РАДОВАНОВИЋ

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

miroslavradovanovic6@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.18485/bogoslovlje.2024.83.2.6>УДК: 271.222(497.11)-722.52:929 Мојсеј, шабачки епископ
322:271.222(497.11)*188/189*

ПРИМЉЕНО: 4.1.2024.

ОДОБРЕНО: 9.10.2024.

ЕПИСКОП МОЈСЕЈ (ВЕРЕСИЋ) И ЊЕГОВА УЛОГА У РЕШАВАЊУ „ЦРКВЕНОГ ПИТАЊА“ У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ

Сажетак: Период XIX века представља један од најтурбулентнијих периода у историји српске државности. Кнежевина Србија кроз цео наведени период настојала је да се избори за што повољнији положај на међународној сцени и да вековни сан о државној независности учини остваривим. Према идеји немачког и италијанског уједињења, тежило се стварању једне јединствене јужнословенске државе на Балкану. После Берлинског конгреса самостална српска држава велику пажњу усмерила је ка унутрашњем уређењу, које је задржало у све поре друштва. Српска Православна Црква није могла остати неми посматрач дешавања у којима се налазила држава, те је активно учествовала у њима, често не делећи идеале и гледишта представника државне власти. Српска Црква је велике напоре уложила у остваривању идеје јужнословенског Пијемонта и уобличавању српске националне идеје.

У оквиру овог рада посебна пажња биће посвећена епископу Мојсеју (Вересић) и његовој активности и улози у годинама не тако складних односа српске државе и Цркве, у историји познатих као „Црквено питање“. Епископ Мојсеј био је епископ шабачки, неготински, а затим и администратор митрополије у краћем временском периоду од 1881. до 1883. године. Своју епископску одежду, по окончању администраторске функције на коју је био позван, заменио је оделом државног саветника, из кога је касније отишао у пензију. Личност епископа Мојсеја успела је у себи да обједини црквену и државну службу, што је готово јединствен случај у нашој богатој историји. Све горенаведено самим тим заслужује посебну пажњу у расветљавању његових намера и дела.
► *Кључне речи:* епископ Мојсеј (Вересић), митрополит Михаило (Јовановић), Краљевина Србија, краљ Милан, Закон о таксама, државни саветник.

1. УВОД

Епископ Мојсеј (Вересић) био је један од црквених јерараха који су обележили историју Српске Православне Цркве у XIX веку. Улога централне личности, и поред свега, није могла припасти њему, али важна улога у остваривању црквене аутономије у односу на државну власт, која је чврсто настојала да је ограничи, свакако му припада с обзиром на то да је активно учествовао у свим важним догађајима Цркве у последњих двадесет година XIX века.

Фокус овог истраживања биће усмерен ка разоткривању улоге епископа Мојсеја у сукобу између представника црквене и државне власти, који је био неминован када имамо у виду потпуни политички заокрет који је учињен на међународном плану 1878. године потписивањем Санстефановског мира,¹ у коме су интереси српске стране готово у потпуности занемарени иако је у ратним годинама била на страни победника. Државни представници, а пре свега краљ Милан, морали су пронаћи новог заштитника државних интереса, а сада су то добили у Аустроугарској држави. Политички заокрет није био адекватно испраћен од представника црквених власти, а пре свега митрополита Михаила, који је, и поред свих наведених околности, сматрао да је једино Руска царевина истински пријатељ његовог народа. Потписивањем Тајне конвенције у јуну 1881. године² Кнежевина Србија се обавезала да на међународној сцени штити како своје, тако и интересе Аустроугарске, уједно себи стављајући готово вазални положај у том односу. Повезаност Кнежевине Србије са Аустроугарском од тог тренутка па све до изненадне абдикације краља Милана постаје све јача. Не марећи за промене на светској политичкој сцени, митрополит Михаило је остао одан идеји панславизма, као идеји јединства, пре свега, целокупног српског народа у оквирима једне државе, агитујући у крајевима на које је Аустроугарска полагала право.³ Овим чином целокупна

¹ Санстефановски мир закључен је 3. марта 1878. године након руско-турског рата (1877-1878), где је Русија, у складу са Рајхштатским споразумом од 8. јула 1876. године, радила на стварању „Велике Бугарске“, припајајући јој територије које је Србија ослободила као савезник Русије. О Санстефановском миру видети: Душко М. Ковачевић, *Србија и Русија 1878-1889* (Београд: Историјски институт, 2003).

² О сложености односа Србије са Аустроугарском и Русијом видети више у: Душан Берић, *Српско поштовање и поштовање Аустроугарске и Русије 1848-1878* (Београд: Гутенбергова галаксија, 2000).

³ Устанак у Херцеговини или Невесињска пушка био је покрет у истоименој области из 1875. године који се јавио међу Србима који су живели у тим крајевима, а из жеље да се ослободе турске власти. Целокупно јавно мњење Кнежевине Србије сматрало је да помоћ народу који жуди за слободом треба бити послата, а највише се у томе истицао митрополит Михаило (Јовановић), који је организовано радио на славу, те помоћи оснивајући *Главни одбор за помагање устанка у Босни*. Проблем настаје у томе што је територија Босне и Херцеговине била интересна сфера Аустроугарске царевине, те је агитација митрополита директан удар на њихове интересе. Видети више у: Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве*, II (Минхен: Искра, 1966), 425.

спољнополитичка пажња Аустроугарске била је усмерена ка њему, са идејом његовог уклањања са трона Цркве. У датим околностима за државни врх, који је трпео велике притиске од стране Аустроугарске, односно Бењамина Калаја,⁴ епископ Мојсеј се представницима власти учинио као рационална личност које би могла разумети сложеност ситуације у којој се држава налази и у коме су они видели свог сарадника у намерама које су имали да изврше.

2. РАНИ ЖИВОТ И МЛАДОСТ

Епископ Мојсеј (Вересић) рођен је 1835. године у малом месту Страгари, у Крагујевачком округу, од оца Јована и мајке Стане. Под световним именом Максим Вересић завршио је основну школу, након чега се у њему пробудила жеља за монашким животом, те одлази у манастир Благовештење.⁵ У манастиру се посебно занимао за црквена правила, а љубав ка монашком животу одвела га је ка томе да положи монашке завете и потпуно се посвети узвишеном начину живота какав је монашки. Монашки постриг извршио је архимандрит Василије,⁶ који га је након тога послао у богословију, где је свршио две успешне године. Рукоположен је у јерођакона у Шапцу и неколико година је био у служби епископа Михаила, који га је затим послао на даље школовање у Русију на Духовној академији у Кијеву. Лична повезаност епископа Михаила са Руском Православном Црквом резултирала је послањем великог броја питомаца на школовање, и то у: Петербург, Москву, Кијев, Харков, Новоросијску и Варшаву.⁷ По повратку из Русије, Мојсеј је постављен је за писара у београдској конзисторији 1862. године, а након тога и за професора богословије. Већ 1867. године постао је старшина у манастиру Драчи, код Крагујевца, а наредне 1868. године враћен је за професора и исте године рукоположен у чин архимандрита.⁸ Те године 14. септембра, као љубимац митрополита

⁴ Бењамин Калај био је аустријски, односно угарски, политичар. Обављао је функцију аустроугарског конзула у Београду, и то у периоду од 1868. до 1875. године. Од 1882. године био је министар финансија, а у његову надлежност је спадао и надзор над Босном и Херцеговином. Био је управитељ Босне и Херцеговине све до 1903. године и тај период историје се назива „Калајев режим“. Радио је посвећено на сузбијању српског и хрватског националног покрета на тлу Босне и Херцеговине, те је баш из тог разлога у митрополиту Михаилу видео главну претњу ка остваривању сопствене идеје о босанској нацији. Видети: Гргур Јакшић, *Из новије српске историје аддикација Краља Милана и друге расправе* (Београд: Просвета, 1953).

⁵ Атанасије М. Поповић, *Поменик шабачко-ваљевске епархије*, I (Београд, 1940), 3.

⁶ Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветиој до двадесетиој века* (Београд: Евро – Подгорица: Унирекс – Крагујевац: Каленић – Нови Сад: Будућност, 1996), 340.

⁷ Мирјана Савић, „Школовање српских ђака у Русији и митрополит Михаило“, in *Животи и дело митрополита Михаила (1826-1898)*, ур. Димитрије Стефановић (Београд: САНУ, 2008), 264.

⁸ Михаило Јовановић, *Православна Српска Црква у Краљевини Србији* (Београд: Краљевска српска државна штампарија, 1895), 223.

Михаила,⁹ био је изабран и постављен за епископа Шабачке епархије, за коју је и сам митрополит био врло везан. Епархијом је управљао до 19. октобра 1874. године, када је по одлуци сабора, а на његову молбу, стављен у пензију. Повратак у службу био је већ након непуних 6 година, и то постављењем на трон Неготинске епархије 10. јуна 1880. године. Већ октобра наредне године, одлуком краља Милана, у једном дану, разрешен је митрополит Михаило, а на место администратора митрополије постављен управо епископ Мојсеј. Од тог тренутка креће његова борба за успостављање равнотеже између Цркве и државе, која је била озбиљно пољуљана немилим догађајима из 1881. године.¹⁰

3. АРХИМАНДРИТ МОЈСЕЈ КАО ШАБАЧКИ ЕПИСКОП И ЊЕГОВ ОДНОС СА МИНИСТРОМ ПРОСВЕТЕ ФИЛИПОМ ХРИСТИЋЕМ

Након школовања у Русији, на Духовној академији у Кијеву, архимандрит Мојсеј је, по жељи свог патрона – митрополита Михаила, постаљен за епископа Шабачке епархије 14. септембра 1868. године. Епархија шабачка била је од посебне важности за митрополита Михаила као спона са српским народом преко Саве и Дрине, те је Мојсеју постављењем баш на ту епархију указано огромно поверење.

Пуних шест година епископ Мојсеј успешно је управљао епархијом, да би у септембру 1874. године трговачки лист *Коресиогениција*, у свом 26. броју, објавио архивску грађу која је имала за циљ рушење угледа епископа Мојсеја, али и дестабилизацију Цркве.¹¹ Злонамерни уредник поменутог листа из архивске грађе изнео је само део у коме је епископ Мојсеј,¹² тада професор богословије, оптужен за малверзације са финансијама манастира Драча, где је био задужен за касу, иако је у том тренутку имао овлашћеног заменика, који је обављао ту функцију с обзиром на то да сам није био у могућности.¹³ Епископ Мојсеј је одлучио да се поводом овог проблема обрати тадашњем министру просвете

⁹ Угљеша Рајчевић, „Због чега је и како Митрополит Михаило удаљен са трона Српске цркве“, in *Животи и дело митрополиита Михаила (1826-1898)*, ур. Д. Стефановић (Београд: САНУ, 2008), 78.

¹⁰ Ђоко Слијепчевић, *Михаило архиепископ београдски и митрополиит Србије* (Минхен: самостално издање аутора, 1980).

¹¹ ДАС, ПО-К-34, 19, стр. 1.

¹² Лист *Застава*, 22. 10. 1874, Нови Сад, бр. 119, износи са одобравањем намере министарства да се црквени фондови провере и наводи како је то неопходно с обзиром на несавесна руковања од стране неких владика и „полувладика“, како их поменути лист ословљава.

¹³ Проблем који се појавио у горепоменутих новинама представља поступак који је већ био окончан ослобађајућом пресудом у корист епископа Мојсеја, а који је сад тенденциозно искористићен, и то извлачећи из контекста само део оптужнице без ослобађајућег акта, чиме се циљано ишло ка дискредитовању поменутог у даљем вршењу поверене му функције. За више видети у: ДАС, ПО-К-19, стр. 7.

Филипу Христићу,¹⁴ инсистирајући на томе да се по његовој молби на седници владе испита и утврди ко је одговоран за то што је архивска грађа доспела у јавност путем новина. Већ после седам дана, министар Христић 27. септембра 1874. године, уз дужно поштовање, одговара на молбу епископа Мојсеја рекавши како решење поменутог проблема може бити приватна тужба или оставка епископа, јер само је на тај начин могуће умирити буру подигнуту у јавности објављеним чланком. Поменута дешавања нагнала су целу црквену јавност да се укључи у решавање проблема, тако да је сазван сабор већ 29. септембра са циљем да се заустави даље распламсавање догађаја.

У писму без датума епископ Мојсеј у три тачке износи свој став о ситуацији у којој се нашао. Сматра, под првом тачком, да одговорност није на уреднику, те против њега неће подносити тужбу, већ да је одговорност на онима који су уреднику омогућили увид у поверљиву архивску грађу. С тим у вези, под тачком другом, сматра да има пуно право да од министарства и владе захтева да се целокупан случај подробно испита јер је њена архивска грађа обнародована. У трећој и последњој избегава да прича о евентуалној оставци, али наводи како ће о томе одлучивати Архијерејски сабор и да ће саборске одлуке прихватити у потпуности. Већ 5. октобра министар Ф. Христић у кратком писму наводи да је за даљи поступак владе неопходно да им се на увид доставе докази, чиме оставља могућност, за разлику од ранијих писама, да се и влада укључи у решавање овог, пре свега, заједничког проблема. Архијерејски сабор у свом сазиву од 5. октобра¹⁵ позива се на 6. канон Другог васељенског сабора, као и 12. и 19. канон Картагинског сабора,¹⁶ у жељи да заштити епископа Мојсеја од евентуалног судског процеса с обзиром на то да наведени канони епископску одговорност преносе искључиво на архијерејски сабор. Такође, сабор наводи како се савети које је министар Ф. Христић дао епископу Мојсеју косе са природом Цркве и њеног уређења, сходно којем је епископ одговоран само архијерејском сабору, и да немају намеру да допусте да се о истом предмету два пута води судски спор или да се епископ предаје државном суду на одговорност.

Намере министра Христића и Архијерејског сабора морале су некако бити усклађене, што је постигнуто пензионисањем епископа Мојсеја уз адекватну годишњу апанажу за живот. Сам министар Христић сматрао је да је уклањање епископа Мојсеја дужност свих ради очувања угледа Цркве и вере код народа. Ово би се могло посматрати као почетак једног латентног сукоба између Цркве и државе у којем је актер био епископ Мојсеј, а може се рећи и жртва тог сукоба. Своју жртву у писму митрополиту Михаилу представио

¹⁴ Филип Христић био је министар просвете у влади Јована Мариновића од 22. октобра 1873. до 25. новембра 1874. године.

¹⁵ ДАС, ПО-К-34, 20, стр. 2.

¹⁶ За више видети: *Свешћени канони цркве*, прир. Атанасије Јевтић (Београд, 2005).

је епископ Мојсеј наводећи како се плаши за сопствени живот и како му је наложено да мора да се исели из Београда, можда и из земље, те га моли за помоћ и заштиту.¹⁷ Митрополит Михаило заиста је заштитнички поступио према свом миљенику, али је уклањање са епархијског трона било готово неминовно, сада већ и због јаког притиска власти. За своју заштиту епископ Мојсеј обратио се и краљу Милану, који је писмо њему упућено проследио министру Ф. Христићу, који је са чуђењем изјавио како ће о свему везано за епископа Мојсеја одлучивати само Архијерејски сабор и како је тај исти сабор одлучио да га пошаље у манастир Брњак.¹⁸ Целокупан заплет завршио се удаљавањем епископа Мојсеја,¹⁹ али и министра просвете Христића, који је већ новембра 1874. године разрешен функције. На тај начин овај пасивни конфликт добио је можда и неочекивани расплет, који је довео до смиривања односа, али и јавности.

Ови догађаји обележили су целокупан рад и живот епископа Мојсеја, који је под притиском власти и јавности удаљен са трона Шабачке епархије и пензионисан, али не задуго, јер је већ 11. јуна 1880. године указом постављен за епископа Неготинске епархије и на тај начин му је враћена част, која му је неправедно одузета.²⁰

4. ОДНОС НАПРЕДЊАЧКЕ ВЛАДЕ ПРЕМА ЦРКВИ И ЕПИСКОПУ МОЈСЕЈУ

Велике промене на политичкој сцени Србије догодиле су се након неуспешних ратова које је водила Кнежевина Србија, а које су довеле до смене либералне странке и уздизања конзервативне странке, али под новим називом Напредна странка. Напредна странка основана је 1881. године, као странка младоконзервативаца, и исте године, пре свега вољом краља, дошла је на власт и остала на њој три године.²¹ На путу ка власти своје главне противнике видела је у либералној странци и њеним истомишљеницима. И поред тога што је радикална странка била у експанзији, свој бес напредњаци су углавном усмерили ка либералима, који су због ратних неуспеха били уклоњени са владе. Напредна

¹⁷ ДАС, ПО-К-34, 20, стр. 3.

¹⁸ ДАС, ПО-К-34, 20, стр. 6.

¹⁹ Благонаклоност епископ није добио ни од министра Стојана Новаковића, који је следио став свог претходника и од митрополита Михаила захтевао хитно решавање овог проблема. Видети: ДАС, СН-1829, стр. 1-2.

²⁰ О овом догађају на сасвим један другачији начин митрополит Михаило пише нешто касније. Јавно оптужује у свом капиталном делу епископа Мојсеја како је чинио „злоупотребе“ док је управљао манастиром Драч, те није могао опстати на трону Шабачке епархије јер би то било на штету Цркве и верног народа. За више видети: Митрополит Михаило Јовановић, *Православна Српска Црква у Краљевини Србији*, 224.

²¹ За више видети: Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, II (Београд: Геца Кон, 1927), 52.

странка, и уз све различитости у политичком погледу, са радикалном странком могла је евентуално и сарађивати, док је то потпуно било незамисливо за либерале, које су настојали да потпуно одстране из свих државних служби.²² Лична нетрпељивост напредњачке врхушке према либералима, а пре свега Јовану Ристићу, као и сазнање да радикали немају кадар способан за формирање владе, утицало је на овакво расположење напредњака, који нису видели стварну претњу у радикалима већ само у либералима, који би могли да се врате на власт.

Српска Црква није активно учествовала у политичким превирањима, трудећи се да заузме, колико је то могуће, неутралан положај у поменутом сукобу. Митрополит Михаило на трону митрополије дочекао је смену владе и уздизање једне нове политичке струје, не надајући се да ће пријатељство са Јованом Ристићем и русофилски ставови бити разлог да га неко узме за непријатеља како личног, тако и саме државе. За напредњачку владу Милана Пироћанца митрополит Михаило је експонент Јована Ристића и осведочени либерал, што је за њих био сасвим довољан разлог да учине све зарад његове смене. Русофилски ставови били су само разлог више да дође до смене, јер сада митрополит Михаило није само њихов политички неистомишљеник већ и неко ко се директно супротставља новом курсу српске државе на међународној сцени.²³

Велики углед митрополита како у земљи, тако и иностранству и његов неуморни рад на националном питању нису били довољни да га нова влада, а пре свега кнез Милан, сачувају на трону Српске Цркве. Даља борба напредњачке владе била је усмерена управо према митрополиту Михаилу, као осведоченом либералу и русофилу. Тако, у историји познато „црквено питање“ није било ништа друго него „питање митрополита Михаила“.²⁴ Кнезу Милану се митрополит Михаило чинио као једина препрека у спровођењу његове аустрофилске политике, коју је он сматрао као једину одрживу. Још у лето 1881. године одлучено је да се митрополит Михаило смени, али је било потребно наћи ваљани разлог за то дело.²⁵ Влада Милана Пироћанца покушала је доношењем одређених закона у периоду 1881. и 1882. године да додатно ограничи црквену самосталност, а противљењем митрополита Михаила тим законима добили су разлог за његову смену, коју је сада требало да спроведу. Донето је

²² Напредњаци су спровођење политике прогона свели чак и на чиновништво, међу којим је већ прве године пензионисано 65 људи, а 26 отпуштено, али то не би био проблем да то нису били кадрови раније владајуће либералне странке или њени симпатизери. Видети: Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, II, 97.

²³ Напредњачка влада, по вољи кнеза Милана, потписала је *Тајну конвенцију* 28. јуна 1881. године. Потписе на ову конвенцију ставили су, с једне стране, Чедомиљ Мијатовић, а с друге, барон Херберт и на тај начин се краљ Милан „бацио у загрљај“ Аустроугарској царевини. Видети: Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве*, II, 424.

²⁴ Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, II, 97.

²⁵ Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве*, II, 429.

више закона који су у супротности са канонским предањем Цркве, али *Закон о таксама* био је нешто што је довело до посебне реакције поглавара Цркве, који је сматрао да се прихватањем овог закона легализује симонија, која је још 2. каноном Четвртог васељенског сабора осуђена.²⁶

Закон о таксама званично је потврђен 3. априла 1881. године и садржи 158 чланова.²⁷ У оквиру тих чланова прописане су таксе за различите службе и радње, али за Цркву од посебне важности су одредбе од 61. до 76. члана, где су изложене таксе за изводе из црквених књига или друге радње које су се чиниле по захтеву верујућег народа. Посебно проблематичне су биле одредбе прописане од 67. до 76. члана, који су предвиђали таксе за сваки јерархијски чин. Митрополит Михаило није могао остати нем на појаву овог закона, те се одмах писмом обратио министру просвете Стојану Новаковићу, уз речи да идејне творце овог закона није водило чисто срце и пијетет који треба да се имају према Цркви.²⁸ Министар Новаковић износи став како Закон о таксама нигде не ремети унутрашњу управу Цркве, али признаје да су таксе велике. Овим контактом између митрополита Михаила и Стојана Новаковића отпочела је борба, која се водила са великом упорношћу са обе стране. Митрополит Михаило, иако је знао за политичку позадину владиног става према њему, остао је на црквено-канонској линији сукоба, не уздижући га на неки виши ниво, али не одустајући од својих ставова. Стојан Новаковић, који је сигурно познавао уређење Српске Православне Цркве, заштитом овог законе бранио је став по коме влада може да доноси и законе који важе за Цркву. Нажалост, оваква два самоуверена интелектуалца супротних ставова донели су својим сукобом доста штете Цркви, али и народу.²⁹

Министар Новаковић на примедбе митрополита Михаила одговорио је како висина такси није његова одлука него скупштине, а таква одлука је пак резултат опадања ауторитета Цркве, али и њених служитеља, док о евентуалној измени или укидању овог закона није желео ни да разговара.³⁰ Овим ставом министар одговорност за закон о таксама и њиховој висини преноси на Цркву, а, пре свега, на њеног поглавара, митрополита Михаила. Црква је морала хитно да се посвети овом питању, па је сазвала Архијерејски сабор у септембру. На сабору је донета одлука о неприхватању овог закона, уз објашњење како се тај закон у садашњој форми директно коси са канонским предањем Цркве, те се захтева његово укидање или измена.³¹ Одлука овог сабора чинила се као израз

²⁶ *Свешћени канони Цркве*, 105-106.

²⁷ ДАС, Зборник закона и уредаба бр. 36, стр. 561.

²⁸ ДАС, ПО-К-34, стр. 22.

²⁹ Јавност је помно пратила дешавања и крај сукоба је видела у црквеној анархији или расколу. Видети: Лист *Српска независност* 24. 10. 1881, 2.

³⁰ Епископ Мојсеј, *Црквено њишање у Србији* (Београд, 1895), 10.

³¹ Живан Живановић, *Полијичка историја Србије у другој њоловини деветнаестог века*, II (Београд: Геца Кон, 1923), 148.

једномислија које је владало међу архијерејима, али ће се испоставити како се нека промена међу њима догодила. Епископ неготински Мојсеј, према сопственом сведочењу, добио је обавезу од Архијерејског сабора да се обрати министру просвете са захтевом за изменама закона у оном делу који се тиче Цркве, а сам министар је на његов захтев одговорио позитивно, потврђујући да ће промене у закону уследити када их изрази Архијерејски сабор. Како каже Мојсеј, Архијерејски сабор је тада донео одлуку да неке таксе могу остати на снази, а остале да се укину.³² Одговор митрополита Михаила, међутим, у вези са изменама закона је и после овог сабора био одричан, а митрополит је тврдио како је сабор одлучио да закон у овој форми није могуће спровести у животу Цркве. Влада је увидела како постоји одређено размимоилажење међу епископима, па је њен даљи циљ било издвајање епископа од митрополита. Министар Новаковић је наредио да се изврши саслушање епископа о овом питању. Чинило се да ниједан од епископа који је саслушан нема исто мишљење, али ни јасан став о томе како треба поступати са овим законом. Епископ Мојсеј је том приликом изјавио да закон треба да се врши до измена које су предложене³³ и тиме указао на свој попустљив став према државним органима, који га је касније вероватно препоручио на место администратора. Различита мишљења епископа изнета пред комисијом митрополита Михаила ставила су у незгодан положај, где је он био суштински једини који се противио том закону.³⁴ Стојан Новаковић је приказао митрополита Михаила кнезу Милану као бунтовника, који се противи државним законима у нади да ће се кнез одлучити на његову смену.

Под притиском владе кнез Милан је 18. октобра 1881. године потписао указ о разрешењу митрополита, а истог дана и о постављењу епископа Мојсеја за администратора митрополије.³⁵ Епископ Мојсеј убрзо након смене митрополита Михаила износи став како је кривица на митрополиту, који је оштро наступао према државним властима, што је и довело до његове смене.³⁶ Доласком на место администратора епископ Мојсеј као да је желео да у потпуности дискредитује митрополита Михаила и онемогући његов евентуални повратак, те је и проносио вести да је митрополит у контакту са Петром Карађорђевићем,³⁷ што је био довољан разлог да му врата повратка буду затворена докле год је кнез Милан на трону државе. Сменом митрополита епископ Мојсеј постаје личност са којом влада даље преговара. Врло брзо по смени

³² Епископ Мојсеј, *Црквено питање*, 15.

³³ Епископ Мојсеј, *Црквено питање*, 17.

³⁴ Лист *Српска независност* 20. 10. 1881, 4, износи крајње критички став према актуелним дешавањима у Српској Цркви, а пре свега према архијерејима, који не наступају сложено у датим околностима.

³⁵ Лист *Застава* 4. 11. 1881, 2, наводи како је епископ Мојсеј одмах по ступању на функцију администратора донео акт у коме захтева да се помиње он уместо митрополота Михаила.

³⁶ Епископ Мојсеј, *Црквено питање*, 98.

³⁷ Милан Пироћанац, *Белешке*, прир. Сузана Рајић (Београд: Завод за уџбенике, 2004), 58.

митрополита сазван је сабор на којем су захтеви епископа ишли ка обезбеђивању већих права од оних које је на располагању имао митрополит. Влада је сменом митрополита достигла жељени циљ и из тог разлога су сада покушали да умире епископе и дају им гаранције. Даља дешавања су довела до тога да се „питање митрополита“ окрене у „црквено питање“. Епископи нису желели да попусте у траженим захтевима и обавестили су министра Новаковића о обустављању њиховог даљег рада. Кнез Милан је одлучио после свега да се и лично укључи у решавање проблема. Сазвао је седницу владе и позвао и епископе да присуствују. Суочени са кнезом и министрима, епископи су под притиском попустили у својим захтевима. Епископ Мојсеј наводи да је попустљивим ставом епископа одобрено свако претходно деловање владе према Цркви и митрополиту.³⁸

Период мира између црквених великодостојника и владе није дуго трајао. Већ крајем новембра 1881. године влада је пред архијереје изнела предлоге о изменама закона, као и предлоге нових. Иако Архијерејски сабор није на ово гледао благонаклоно, владина комисија израдила је законске предлоге: 1) *йредлої закона о црквеним ойшїиїнама*, 2) *йредлої закона о уїрави црквеної и манасїирскої имања*, 3) *йредлої закона о црквеном фонду*, 4) *йредлої закона о йосїуїку у брачним йарницџама*. Влада је имала намере да све наведене предлоге изнесе на Народној скупштини почетком 1882. године.³⁹ Епископ Мојсеј сазвао је сабор на коме је донета одлука да даљи рад није могућ без митрополита коме су се обавезали на верност. Овом саборском одлуком епископи су још једном влади ставили до знања да не деле иста мишљења и ставове. Влада је после свега схватила да ће при спровођењу задатих намера сарадња са епископима бити врло тешка, па су се одлучили за корак даље, а то је допуна Закона о Црквеним власїиїма йравославне вере од 30. сепїтембра 1862. йодине. Закон је званично потврђен 31. децембра 1882. године и на овај начин влада је покушала да успостави готово потпуну контролу и над Црквом.⁴⁰ Допуне закона извршене су само у оним члановима који су се тицали Архијерејског сабора и епископске службе.⁴¹ У састав сабора уведени су чланови који нису архијереји и које је кнез постављао указом на ту службу у трајању од пет година. Захваљујући овој промени, краљ је сада могао преко тих чланова утицати на одлуке сабора у складу са својим намерама. Значајна промена учињена је и у 94. члану овог закона, по коме се у изборни сабор за митрополита уводе представници државне власти, и то: председник министарског савета,

³⁸ Епископ Мојсеј, *Црквено йиїшање*, 34.

³⁹ Слијепчевић, *Исїорија Срїске Православне Цркве*, II, 441.

⁴⁰ Закон о црквеним власїиїма из 1862. йодине представљао је израз воље државе да цркву потчини себи. Закон је био на снази са изменама и допунама све до 1890. године. Видети: Станимир Спасовић, *Улоїа срїске цркве у националном ослобођењу* (Торонто: Источник, 1988), 152.

⁴¹ За више видети: ДАС, Зборник закона и уредаба бр. 38, стр. 208.

министар просвете и црквених дела, председник државног савета, председник касационог суда и пет чланова Народне скупштине. Овим чланом кнез је учинио и да избор митрополита буде заправо по његовој вољи спроведен од стране наведених чланова, јер су сада епископи у мањини у том изборном телу. Допуне овог закона су имале за циљ да кнез и формално преузме власт над Црквом и њеним одлукама.

Овим законом, као и ранијим, престала је могућност било које сарадње између епископа и државне власти. И поред свега, епископ Мојсеј се одлучио да још једном покуша да утиче на министра Новаковића речима како ове промене нису у духу Православне Цркве и да као епископ не може учествовати у спровођењу тих закона.⁴² Став епископа Мојсеја и није био такав да је захтевао повратак митрополита Михаила, него је покушао у том тренутку да уразуми министра Новаковића да евентуални избор новог митрополита буде извршен од канонски изабране јерархије.⁴³ Пошто је увидео да његови апели нису уродили плодом, епископ Мојсеј је тражио да буде разрешен дужности администратора. Воља епископа ускоро је и била остварена, јер су се епископи повукли по ступању на снагу овог закона 1. фебруара 1883. године. Сви архијереји су одбијали сваки наредни позив министра Новаковића, не желећи више било какву сарадњу са актуелном влашћу. Изборно тело саставило се 20. марта 1883. године са циљем да се изабере нови митрополит,⁴⁴ а на том сабору није био присутан ниједан архијереј, те је вољом власти на место митрополита постављен Теодосије Мраовић.⁴⁵ Једна од првих намера новог митрополита био је покушај да, пре свих, приволи епископа Мојсеја на сарадњу, што је он одбио тврдећи да Српска Црква више нема Архијерејски сабор. Сарадња са канонском јерархијом била је готово немогућа, те је постављење нове незаконите и неканонске јерархије био приоритет новоуспостављене црквене власти.⁴⁶

У новонасталим тешким околностима како за Цркву, тако и за њене архијереје, епископ Мојсеј је остао, или се вратио, на страну правде и истине, не прихватајући законске одлуке које је држава прописала од 1881. до 1883. године нарушавајући тиме црквену аутономију. Својим ставом следовао је свог митрополита, али је тиме морао следовати и његову судбину прогона од стране власти, који ће трајати до његовог изненадног постављења на место државног саветника 1888. године.⁴⁷

⁴² Епископ Мојсеј, *Црквено питање*, 54.

⁴³ ДАС, МПСц, ФVI, р70/883.

⁴⁴ ДАС, СН-1805, стр. 1.

⁴⁵ Пошто је увидео да избор митрополита неће бити извршен од стране канонске јерархије, министар Стојан Новаковић је одлучио да се обрати патријарху Герману (Анђелићу) да то учини по вољи кнеза. За више видети: ДАС, МПСц, ФVI, р70/883.

⁴⁶ Митрополит Михаило, *Православна црква*, 231.

⁴⁷ ДАС, МПСц, ФVI, р70/883.

5. ЕПИСКОП МОЈСЕЈ КАО ДРЖАВНИ САВЕТНИК

Након што је успостављена неканонска власт у Цркви на челу са митрополитом Теодосијем, положај разрешених епископа драстично се променио. Митрополит Михаило, као и епископ Јероним,⁴⁸ напустили су земљу и наредне године провели су у иностранству, будно пратећи збивања у својој земљи. За разлику од њих, епископ Мојсеј остао је у земљи и извештавао митрополита о стању у Цркви и дешавањима, бивајући у сенци свих тих збивања.

Политички немири и страначке разлике биле су све веће, што је на краља утицало тако да је одлучио да нешто драстично промени. Дана 20. октобра 1888. године донета је одлука о избору чланова Велике скупштине како би се извршила промена Устава. Чврсто решен да промени Устав, краљ Милан пак о својим намерама није обавестио ни председника владе, али ни аустроугарског посланика.⁴⁹ Краљева жеља била је да у изради Устава активно учествују представници свих странака и да само усаглашавањем ставова може бити прихваћен пројекат новог Устава. И поред тога што се краљ Милан залагао да у овом пројекту учествују представници свих странака, његово неповерење и према најближим сарадницима било је велико.⁵⁰ Идеја Устава била је краљев покушај за партијским измирењем, док је идеја о абдикацији полако тињала у његовим мислима. У званичном обраћању краљ Милан је обавестио многобројну јавност о својим намерама, именујући одмах чланове. Један од чланова одбора био је и умировљени епископ Мојсеј,⁵¹ који је неколико дана раније изабран по одлуци краља за члана државног савета, а касније уврштен и у одбор за израду нацрта Устава.⁵² Овакав краљев избор није остао незапажен. Један од чланова савета, Никола Крстић,⁵³ у свом *Дневнику* посветио је читав један пасус управо епископу Мојсеју, чудећи се томе што је краљ одлучио да баш њега уврсти у одбор и питајући се да ли је то „владика Моја“ нечим заслужио, пошто разлог његовог постављења није јасан. Постављењем епископа „Моје“, наставља Н. Крстић, прекршен је 92. члан Устава, који налаже

⁴⁸ Митрополит Михаило је убрзо по удаљавању са трона напустио земљу, био у обиласку светиња на истоку, а након тога се упутио у Русију, где је провео највећи период до повратка на трон. Епископ Јероним је већ маја 1883. године напустио Србију и упутио се ка Француској. Видети: ДАС, ПО-К-30, стр. 14.

⁴⁹ Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, III (Београд: Геца Кон, 1934), 345.

⁵⁰ Видети: Чедомил Мијатовић, *Успомене балканској дипломатије*, прир. Слободан Марковић (Београд: Радио-телевизија Србије, 2008), 93.

⁵¹ Никола Крстић у свом *Дневнику* наводи као члана Савета „владика Моју“. Видети: Никола Крстић, *Дневник јавни живои*, IV, прир. Милош Јагодић (Београд: Завод за уџбенике, 2007), 46.

⁵² Председник владе Никола Христић писмом свечано обавештава умировљеног епископа Мојсеја како је по вољи краља постављен за члана одбора за израду пројекта новог Устава. Видети: ДАС, ПО-К-34, 114, стр. 1.

⁵³ Никола Крстић, српски историчар и филозоф, обављао више државних функција, а од 1884. године члан Државног савета и од 1888. године члан одбора за израду нацрта Устава.

да је за чланство у савету потребно 10 година активне државне службе, као и поседовање непокретног имања у Србији.⁵⁴ Ниједан од ова два услова епископ Мојсеј није испунио, а опет се нашао на списку чланова савета. Јасно је да постављење епископа Мојсеја није било законски исправно и могло би се посматрати само као испуњење владареве воље. Шта је краља Милана нагнало да епископа Мојсеја, мимо воље председника владе, постави за саветника, остаје недовољно јасно.

Пут од политичке опозиције до члана државног савета за епископа Мојсеја био је врло кратак, свега неколико година, али не и довољно јасан. Промена расположења краља према епископу Мојсеју више је него видиљива и по томе што је сам краљ инсистирао код председника владе да епископ буде уврштен како у савет, тако и у одбор. Митрополит Михаило такве промене расположења власти посматрао је као спремност епископа Мојсеја да се зарад личног успеха додвори чак и онима који су Цркву довели у незавидан положај.⁵⁵ Епископ Мојсеј је из службе државног саветника убрзо отишао у пензију и упокојио се 1896. године. Сахрањен је у цркви Светог Марка у Београду, поред Теодосија Мраовића, за собом остављајући вео тајни потврђен и скромним натписом на споменику *Епископ Мојсеј* и ништа више.⁵⁶

6. ЗАКЉУЧАК

Друга половина XIX века била је бурна како за европску, тако и за српску историју. Српска држава пролазила је кроз период значајних промена које је желела, често пута мимо воље архијереја, да наметне и Цркви не штедећи никога на том путу.

Епископ Мојсеј у датим околностима настојао је да пронађе адекватно решење на опште задовољство обеју страна, често бивајући спреман да жртвује много зарад мира. С друге стране, то што је био одан својим ставовима и бескомпромисна личност, какав је био и митрополит Михаило, довело је до додатне ескалације сукоба, што је резултирало његовом сменом. Краљ Милан је након промене на трону Цркве у епископу Мојсеју видео личност уз коју би могао спровести своје науме и индиректно могао управљати и Црквом, која му је у једном тренутку представљала главну опозициону структуру, пре свега, у спољнополитичким ставовима. Интересантно је како епископ Мојсеј није могао јасно да разлучи интересе Цркве од личних интереса. Много пута су му лични интереси и амбиције били примарни и долазак на место администратора митрополије видео је као могућност остварења својих највиших

⁵⁴ За више видети: Крстић, *Дневник јавни живој*, 48.

⁵⁵ Митрополит Михаило, *Православна Српска Црква*, 215.

⁵⁶ Поповић, *Поменик*.

амбиција. Ако за митрополита Михаила можемо рећи да је „руски човек“, онда епископу Мојсеју можемо приписати да је „свој човек“ или „човек компромиса“. Поучен ранијим искуством, када је увидео да је сукоб са државом углавном погубан само за оног ко у тај сукоб уђе, и не желећи више да остане у сенци митрополита, одлучио је да у новонасталом сукобу стане на страну победника иако је та победа за њега била само тренутна. Испоставиће се да је његова смена са трона Неготинске епархије 1883. године и коначан крај његовог даљег црквеног рада. Од немог посматрача догађаја у држави постао је 1888. године државни саветник, а затим и члан одбора за израду нацрта Устава, где је провео неколико година, након чега је пензионисан. Упокојио се 1896. године.

Рођен и растао као дете са села, живео као епископ Цркве Христове и упокојио се као државни саветник, епископ Мојсеј заиста заслужује далеко већу пажњу него што му је поверена у историји, те овај рад, поред тога што треба да расветли неке догађаје из историје Цркве и живота епископа Мојсеја, треба и да подстакне друга истраживања како оваква личност на би била препуштена забраву.

БИБЛИОГРАФИЈА

ВІВЛІОГРАФУ

Извори

- Државни архив Србије (ДАС), Министарство просвете, Црквено одељење.
- Државни архив Србије (ДАС), Лични фонд Стојан Новаковић.
- Државни архив Србије (ДАС), Зборник закона и уредаба књига бр. 36, 38.
- Државни архив Србије (ДАС), Збирка поклони и откупи кутије 28-34.

Литература

- Берић, Душан. *Српско њишање и њолишка Аустроугарске и Русије 1848-1878*. Београд: Гутембергова галаксија, 2000.
- Вересић, Мојсеј. *Црквено њишање у Србији*. Београд, 1895.
- Вуковић, Сава. *Српски јерарси од деветној до двадесетној века*. Београд: Евро – Подгорица: Унирекс – Крагујевац: Каленић – Нови Сад: Будућност, 1996.
- Живановић, Живан. *Полишчка исијорија Србије*. Београд: Геца Кон, 1924.
- *Живој и дело мийројолишја Михаила (1826-1898)*, ур. Димитрије Стефановић. Београд: САНУ, 2008.
- Јакшић, Гргур. *Из новије српске исијорије абдикација краља Милана и друје расираве*. Београд, Просвета, 1953.
- Јевтић, Атанасије (прир.). *Свешшени канони цркве*. Београд, 2005.
- Јовановић, Михаило. *Православна Српска Црква у Краљевини Србији*. Београд: Краљевска српска државна штампарија, 1895.
- Јовановић, Слободан. *Влада Милана Обреновића, II*. Београд: Геца Кон, 1927.
- Јовановић, Слободан. *Влада Милана Обреновића, III*. Београд: Геца Кон, 1934.
- Ковачевић, Душко. *Србија и Русија 1878-1889*. Београд: Историјски институт, 2003.
- Крстић, Никола. *Дневник јавни живој, IV*, прир. Милош Јагодић. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- Мијатовић, Чедомиљ. *Усијомене балканској дишломаше*, прир. Слободан Марковић. Београд: Радио-телевизија Србије, 2008.
- Пироћанац, Милан. *Белешке*, прир. Сузана Рајић. Београд: Завод за уџбенике, 2004.
- Поповић, Атанасије. М. *Поменик шабачко-ваљевске ешархије*. Београд, 1940.
- Рајчевић, Угљеша. „Због чега је и како Митрополит Михаило удаљен са трона Српске цркве.“ у: *Живој и дело мийројолишја Михаила (1826-1898)*, ур. Д. Стефановић, стр. 78. Београд: САНУ, 2008.
- Савић, Мирјана. „Школовање српских ђака у Русији и митрополит Михаило.“ *In Живој и дело мийројолишја Михаила (1826-1898)*, ур. Димитрије Стефановић, стр. 264. Београд: САНУ, 2008.
- Слијепчевић, Ђоко. *Исијорија Српске Православне Цркве, II*. Минхен: Искра, 1966.

- Спасовић, Станимир. *Улога Српске Цркве у националном ослобођењу*. Торонто: Источник, 1988.
- *Застава*, Нови Сад, 1876, приредила УБСМ. Преузето са: <https://пре-тражива.рб/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%В0%D0%B3%D0%В0>.
- *Српска независност*, Београд, 1881, приредила УБСМ. Преузето са: <https://пре-тражива.рб/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%В0%D0%B3%D0%В0>.

MIROSLAV RADOVANOVIĆ

University of Belgrade

Faculty of Law

miroslavradovanovic6@gmail.com

BISHOP MOJSEJ (VERESIĆ) AND HIS ROLE IN THE RESOLUTION “CHURCH ISSUE” IN THE PRINCIPALITY OF SERBIA

Summary: The period of the 19th century represents one of the most turbulent periods in the history of Serbian statehood. The Principality of Serbia, throughout the entire mentioned period, strove to win as favorable a position as possible on the international stage and made the centuries-old dream of state independence ever closer. Guided by the idea of German and Italian unification, the goal was to create a single South Slavic state in the Balkans. After the Berlin Congress, the independent Serbian state focused a lot of attention on its internal organization, which penetrated into every pore of society. The Serbian Orthodox Church could not remain a silent observer of the events in which the state found itself, and actively participated in them, often not sharing the ideals and viewpoints of the representatives of the state authorities. The Serbian Church made great efforts in realizing the idea of South Slavic Piedmont and shaping the Serbian national idea.

Within this work, special attention will be paid to Bishop Moisej (Veresić) and his activity and role in the years of not so harmonious relations between the Serbian state and the Church, known in history as the “Church question”. Bishop Moisej was the bishop of Šabac, Negotin, and then the administrator of the metropolis for a short period of time from 1881 to 1883. After completing the administrative function to which he was called, he replaced his episcopal robes with the robes of a state counselor, from which he later retired.

The personality of Bishop Moses managed to unite church and state service, which is almost a unique case in our rich history. All of the above therefore deserves special attention in elucidating his intentions and actions. ► *Keywords:* Bishop Moisej (Veresić), Metropolitan Mihailo (Jovanović), Kingdom of Serbia, King Milan, Tax Law, State Councilor.